

SULTAN SENCER'İN ESÂRETİ

SULTAN SENCER'S CAPTIVITY

Ziüriye ORUÇ*

Öz

Sultan Sencer (1119-1157) en uzun süre saltanat sürmüş Büyük Selçuklu hükümdarıdır. Uzun saltanatı boyunca pek çok zafer kazanmıştır. Kardeşleri Berkıyaruk ve Muhammed Tapar'ın mücadelelerinden dolayı yıpranan devleti ayağa kaldırmış, gücünü ve itibarını artırmıştır. Ne var ki o aynı zamanda Selçuklu devletinin son hükümdarı olmuştur. Sultan Sencer ile birlikte Selçuklu devletinin son bulmasına sebep olan en büyük etken onun Oğuzlar tarafından esir alınmasıdır. Üç yıl esir hayatı yaşayan ve esâreti boyunca bir Sultan olarak oldukça aşağılayıcı muamelelere maruz kalan Sultan Sencer sonunda kurtulduğunda yorgun, sarsılmış ve yaşlı bedeni dağılan devletini yeniden toparlamasına müsaade etmemiş; kısa süre sonra da vefat etmiştir. Onun kadar zor zamanlar geçiren Selçuklu devleti ise Sultanının ölümüyle nihayete ermiştir.

Sultan Sencer'in esâreti Selçuklu tarihinde örneği görülmemiş bir olaydır. Nitekim bir esâret önce bir Sultana sonra bir devlete mâl olmuştur. Çalışmamızda Sultan Sencer'in esâret altına alınması, esâret yılları boyunca yaşadıkları ve esâretten kurtuluşu kaynakların verdiği bilgiler ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Sultan Sencer, Büyük Selçuklu Devleti, Oğuz İsyanı, Esâret

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, zuriyeoruc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4840-7953>

Gönderim Tarihi: 15.06.2020

Kabul Tarihi: 26.06.2020

•
Abstract

Sultan Sencer (1119-1157) is the ruler of the Great Seljuk Empire with the longest reign and achieved many victories during this period. He restored the power and dignity of his country which was devastated due to the struggle between his brothers Berkyaruk and Muhammed Tapar. Nevertheless, he was also the last ruler of the empire. The greatest reason why his rule ended along with the collapse of the empire is that he was captured by the Oghuz. Three years of captivity during which he had to endure many humiliations unfit for an emperor, his eventual rescue was no use to his country due to his tired, shaken, and old body, and he died shortly after. Similarly troubled, the Great Seljuk Empire finally collapsed with his death.

Sultan Sencer's captivity is an unprecedented event in Seljuk history as it cost a sultan's life and then an empire. This study evaluates the sultan's falling into captivity, his experience during captive years, and his rescue in light of the available resources.

•
Keywords

Sultan Sencer, the Great Seljuk Empire, the Oghuz rebellion, Captivity

"Vefatından bir seneden fazla geçmiş olmasına rağmen
etrâf-ı cihanda onun adına hutbe okunmaktaydı.

Ne mübarek gölgeli, yüksek mertebeli,
Allah'tan korkan ve mübarek bir pâdişâh idi."
Cami'ü't-Tevârih

GİRİŞ

Mu'izzeddîn Ahmed Sencer b. Melikşah (1119-1157) 25 Recep 479/5 Kasım 1086'da bir sefer sırasında konaklanan Sincar'da doğmuştur¹. Annesi cariyeye kökenli Taceddîn Seferiyye Hâtun'dur. Muhammed Tapar ile anneleri birdir². Kaynaklarda onun için "Âl-i Selçuk'un direği", "Selçuk ailesinin şeyhi ve büyüğü", "hepsinin âlimi, akıllısı ve olgunu", "büyük sipâhdâr"³ gibi övgüler kaydedilmiştir. Sultan Sencer döneminde sağlanan istikrar nedeniyle, M. Altay Köymen onun saltanatını "İkinci İmparatorluk Devri" olarak tanımlamıştır. Sultan Sencer hem son Selçuklu hükümdarıdır hem de Büyük Selçuklu sultanları içinde 40 yıla yakın saltanatı ile en uzun süre saltanat sürmüş kişidir. Selçuklu tahtına çıkmadan önce Horasan meliki idi. Sultan Berkyaruk döneminde (1094-1104) Horasan'a gönderilen Sencer, kardeşi Sultan Muhammed Tapar'ın (1105-1118) ölümünden

¹ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, trc. ve notlar Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2014, s. 127; el-Yezdî, *Selçukluların Hikayesi el-Urâza fi'l-Hikâyeti's Selcûkiyye*, çev. Mehmet Çalışkan, İstanbul 2020, s. 119; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, C. XI, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 186-187; Abdülkerim Özaydın, "Sencer", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 507; M. Altay Köymen, "Sencer", *İA*, C.X, İstanbul 1966, s. 486. Bazı kaynaklar Sincar'da doğmasından dolayı Sencer lakabıyla anıldığını ve asıl adının Ahmed olduğunu kaydederken bazı kaynaklar da Melikşah'ın oğluna Türk adetlerine göre ad verdiğini; oğluna "delen, saplayan" anlamına gelen *Sancar* adını verdiğini söyler. İbnü'l-Verdî *Sancar* adının "yatağan" anlamına geldiğini kaydeder. Bkz. el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*, çev. ve notlar Ahsen Batur, İstanbul 2014, s. 222; İbn Kesîr, *el-Bidâye Ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000, s. 432; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, C. I, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. 149; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, trc. ve notlar Mustafa Alican, İstanbul 2017, s. 41.

² İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, X, s. 237, 469. Lakabı Ebû'l-Hâris'tir. Halife Müsterşid-Billâh (1118-1135) tarafından kendisine *Mu'izzü'd-dünya ve'd-dîn Burhânu Emîri'l-Mü'minin* lakabı verilmiştir. Ayrıca onun *Sultân-ı Horasan, es-Sultânü'l-a'zam, es-Sultânü'l-muazzam, melikü rikâbil ümem, seyidü selâtini'l-Arab ve'l-Acem, şahinşâh-ı a'zam, nâsirü dñillâh, mâlikü ibâdillâh, hâfzu bilâdillâh* gibi çok sayıda unvân ve lakabı vardır. Bkz. Hamdullâh Kazvîni, *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, ed. Erkan Göksu, İstanbul 2015, s. 69; Özaydın, "Sencer", s. 511.

³ el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, İstanbul 1943, s. 117, 121.

sonra, adına hutbe okutulan yeğeni Mahmud'u mağlûp ederek Selçuklu tahtına çıkmıştır⁴.

Bilindiği gibi Sultan Sencer'in üst üste zaferlerle taçlandırdığı ve Katvan Savaşı'na kadar da (5 Safer 536/9 Eylül 1141) yenilgi yüzü görmemiş uzun ve güçlü saltanatının talihi Oğuzlar'a esir düşmesi ile bir anda değişmiştir. Aslında Oğuzlar sultanlarına karşı bir isyan ya da savaş düşüncesinde değillerdi. Hatta son ana kadar suçlarının affedilmesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Sultan Sencer de onlarla savaşmaya istekli değildi. Savaştan hemen önce atının dizginini çevirip gitme niyetindeydi. Buna rağmen yaşanan olaylar Sultan Sencer'in savaşta karar kılmasına yol açmış ve iki tarafı karşı karşıya getirmiştir. Savaştan gâlip çıkan ise Oğuzlar olmuştur. Üstelik Selçuklu Sultanı Oğuzlara esir düşmüştür. Bu esâret Selçuklu tarihinde benzeri görülmemiş bir olaydır. Öyle ki önce bir Sultana sonra bir devlete mâl olmuştur. Nitekim Sultan Sencer esâretin bedeninde ve ruhunda bıraktığı izlerin kaçınılmaz sonucu olarak esâretinden kurtulduktan kısa süre sonra hastalanmış ve vefat etmiştir. Büyük Selçuklu Devleti ise onun ölümüyle son bulmuştur.

1. Oğuzlarla Yapılan Savaş

Oğuzlar Katvan Savaşı'ndan sonra Belh civarına gelmişler ve Huttelân otlaklarında yaşamaya başlamışlardı⁵. Sayıları yaklaşık 40 bin çadır kadardı⁶. Başlarında Dinâr, Bahtiyâr, Tûtî, Arslan, Çağrı, Korkud ve Mahmud adlı beyler vardı⁷. İbnü'l-Esîr'e göre; Üç-ok ve Boz-ok şeklinde iki kola ayrılmış Oğuzların Boz-ok kolunun başında Korkud b. Abdülhamîd, Üç-ok kolunun başında ise Tûtî b. Dadbeg vardı⁸. Sultan Sencer'in mutfağına yılda 24 bin koyun vergi veriyorlardı. Ancak vergiyi toplama görevi kendisine verilmiş hân-sâlârin Oğuzlara gönderdiği tahsildar, *koyunların bedelleri ve kabul edilip edilmemeleri* konusunda zorluk çıkarmış, rüşvet almak istemiş, Oğuzlara son derece kaba davranmıştır. Bunun üzerine Oğuzlar vergi tahsildarını gizlice öldürmüşlerdir⁹.

⁴ Muhammed Şebankâreî, "Selçuklular", çev. Ahmad Hesamipour, *Tarih Okulu*, S. 4, 2009, s. 147; Hamdullâh Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 69.

⁵ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 154; Râvendî, *Râhat-üs-Südûr*, C. I, çev. Ahmed Ateş, Ankara 1999, s. 173.

⁶ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, trc. ve notlar Erkan Göksu, Ankara 2015, s. 189.

⁷ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 154; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 76.

⁸ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 81; Ergin Ayan, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Yıkılış Süreci", *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri* (5-6 Kasım 2007), Sakarya 2008, s. 90.

⁹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 189; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*, s. 121-122; Râvendî, *Râhat-üs-Südûr*, I, s. 173; el-Yezdî, *Selçukluların Hikayesi*, s. 108.

Bu olay ortaya çıkınca Belh Valisi Emîr Kamâc onları cezalandırmak için kendisini Oğuzlar üzerine şahne atattırması ve 10 bin kişilik ordusuyla üzerlerine yürümüştür. Ne var ki Emîr Kamâc ve oğlu Alâeddîn Ebû Bekr de yapılan savaş sonrası esir düşerek öldürülmüşlerdir¹⁰. Bütün bu gelişmeler Oğuzları Sultan Sencer'in asıl meselesi haline getirmiştir. Sultan Sencer her ne kadar onlara haber gönderip tehdit etmiş, ülkesinden gitmelerini istemişse ve Oğuzlar da sultanlarından özür dileyerek Emîr Kamâc ve oğlu için yüksek bir diyet teklif etmişse de Sultan Sencer'in etrafındaki devlet adamları onu savaşmaya sevk etmiştir¹¹.

Son ana kadar Sultan Sencer ve Oğuzlar birbirleri ile savaşmayı istememişlerdir. Oğuzlar Sultan Sencer üzerlerine yürüdüğünde de ondan af dilemişlerdi. Diyet miktarını artırmışlar; kadın ve çocuklarıyla onu karşılamaya çıkmışlar, aman dilemişlerdi¹². Ne var ki Belh'e şahne atanan Müeyyed Ayaba ile Yarankuş-i Herevî¹³ ve Ömer-i Acemî Oğuzları affetmeye ve atının dizginini çevirmeye niyetlenmiş Sultan Sencer'in dizginini tutarak onu geri dönmekten vazgeçirmişlerdir¹⁴. Sultan Sencer'in saltanatının ikinci ve son mağlûbiyeti böylece kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Belh sınırları içerisinde yapılan savaşta, bir boğaz dışında girilecek yolu olmayan, etrafı dağlarla çevrili geniş bir alanda çadırlarını kuran, hayvanlarını çadırların etrafına bir sur gibi yerleştiren Oğuzlar tarafından 100 bin kişilik bir orduya sahip Sultan Sencer'in ordusu mağlûp edilmiştir (Muharrem 548/Mart-

¹⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 77; Râvendî, *Râhat-üs-Südûr*, I, s. 174.

¹¹ el-Yezdî, *Selçukluların Hikayesi*, s. 109-110; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 154-155; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*, s. 122. Oğuzlar Sultan Sencer'in üzerlerine bir orduyla geleceğini öğrendiklerinde çok endişelenmişler ve hemen bir elçi göndererek şöyle demişlerdir: "Biz daima pâdişâh-ı âlemin fermânının hükümlerine göre hareket etmiş itaatli kullar idik. Kumâc ve oğlu, bizim hânemize ve ocağımıza taarruz ettiler. Biz de çocuklarımızı ve ailelerimizi korumak için mecburen savaştık. O ve oğlu, bizim taarruz ve çabamızla öldürülmüş değillerdir. Taktîr-i kazâ bu şekilde oldu. Şimdi bu kötü kulluğun zararı ve tazminatı olarak yüz bin dinar ile yüz nefer siyah saçlı siyah gözlü, uzun boylu, uzun ve ince boyunlu, ince ve nazik belli, uzun saçlı, uzun yeleli, bazakları güçlü, ay yüzlü ve güneş parlaklığında Hitâ'i ve Yağma'î gulam verelim de Sultan bizim günâhumuzu bağışlasın. Padişahın alacağı her bir bende, bir Kumâc olacaktır". Bkz. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*, s. 122.

¹² Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*, s. 122-123; Râvendî, *Râhat-üs-Südûr*, I, s. 175.

¹³ Ravzatu's-Safâ'da Yarankuş-i Mervezî olarak geçer. Bkz. Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 192.

¹⁴ el-Yezdî, *Selçukluların Hikayesi*, s. 111; Râvendî, *Râhat-üs-Südûr*, I, s. 175; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 192; Hasan Yezdî, *Hasan Yezdî'nin Câmi'ü't-Tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, haz. Bülent Özkuzugüdenli, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 239.

Nisan 1153)¹⁵. Sultan Sencer'in Oğuzlarla savaşmasında en büyük etki Müeyyed Ayaba'nındı. Onun geri dönmesine engel olmuş; Sultan'ı savaşması hususunda iknâ etmişti. Kaynaklarda savaş zaferle sonuçlanırsa Müeyyed Ayaba'nın nâmının büyüyeceğini düşünen Selçuklu askerlerinden bazılarının, Ayaba'ya karşı husûmet beslemesinden dolayı gayretle savaşmadıkları, savaş sırasında gevşeklik gösterdikleri kaydedilmiştir¹⁶. Aynı zamanda Yarankuş-i Herevî de kendisine husûmet beslenen emîrlerdendi¹⁷. Selçuklu ordusu içindeki isteksizliğin, birbirini çekememezliğin ve düşmanlığın varlığına karşın Oğuzlar birbirlerine kenetlenmişlerdi¹⁸. Canla başla savaşan Oğuzlar savaş sırasında büyük bir başarı göstermişlerdir. Oğuzlar boğazdan giren Selçuklu ordusu ile savaşırken Sultan Sencer ise alana girmeyerek az sayıda emîri ve askeriyle boğazda savaşın sonucunu beklemekteydi¹⁹. Boğazdan çıkan Oğuzlar Sultan Sencer'i ve yanındaki emîrleri görmüşler; yetişerek etrafını sarmışlar, onu bir halka içine almışlardır²⁰. Böylece Sultan Sencer'in esâreti başlamıştır. Kaynağın ifadesiyle etrafı sarıldığında *atı onu kurtarmak cömertliğini göstermemiştir*²¹.

2. Esâretin Başlaması

Sultan Sencer savaş alanında etrafı kuşatıldığında, Oğuzlar atlarından inmiş ve yaya olarak Sultan'a doğru ilerlemişlerdir²². Oğuz beylerinden biri ona yaklaşarak yer öpmüş ve duada bulunmuştur. *"Tebaaya iyi bakmasını bilmelidir"* diyen bu Oğuz beyi yaşananların müsebbibinin Sultan'ın adamları olduğunu söylemiştir. Oğuz beyi ardından Sultan Sencer'e tâbiyetini bildirmiştir. Sultan'a

¹⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 78; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 96; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 156; M. Altay Köymen, "Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.2, Ankara 1947, s. 171; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-A'yân*, C. XX, tahkik İbrahim Zeybek, Risâletü'l-Alemiyye, Beyrut 2013, s. 430.

¹⁶ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmî'ü't-Tevârih (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*, s. 123; Râvendî, *Râhat-üs-Südûr*, I, s. 175.

¹⁷ Hamdullâh Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 75; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, s. 192.

¹⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 78; el-Yezdî, *Selçukluların Hikayesi*, s. 111.

¹⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 430.

²⁰ el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 253. Ravzatü's-Safâ'daki bir kayda göre Oğuzlar önce Sultan Sencer'e çok benzeyen birini Sultan sanarak yakalamış ve tahta oturtmuşlardı. Tahta oturttukları kişi *"Ben Sultan değilim"* dese de inanmamışlardı. Ama içlerinden biri tahtta oturana tanıyıp, onun Sultan değil, mutfakçısının oğlu olduğunu söyleyince bu kişiyi boynuna eklemekle dolu bir heybe asarak kovmuş; derhal Sultan'ın peşinden koşarak onu yakalamayı başarmışlardı. Bkz. Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, s. 193. Tarih-i Güzîde'de Sultan'a benzeyen bu kişinin adı Mevdûd b. Yûsuf olarak verilir. Burada aktarılanlara göre Oğuzlar onun sultan olmadığını anladıklarında boynuna bir un çuvalı asarak bırakmışlardı. Bkz. Hamdullâh Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 75.

²¹ el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 253.

²² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 430.

"İşte biz, senin etrafında hizmetçileriniz, senin sözünü söyleriz ve senin sözünü dinleriz" demişlerdir²³. İbnü'l-Esîr'de ise Oğuzların Sultan Sencer'e benzer şekilde "Biz senin kullarımız, sana itaatten ayrılmayız, iyi biliyoruz ki, bizimle savaşmaya gelmedin, fakat savaşa itildin. Sen Sultan'sın biz ise kullarız" dedikleri aktarılır ve tâbiyetlerini sundukları belirtilir²⁴.

Ahmed b. Mahmud ve Hamdullâh Kazvînî Sultan Sencer'in mağlûbiyetten sonra Merv'e gidebildiğini, ancak Oğuzlara burada esir düştüğünü kaydeder²⁵. İbnü'l-Esîr'deki bir rivayete göre de Sultan Sencer savaştan sonra kaçabilmişti. Önce Belh tarafına sonra Merv'e gitmiş; Merv'den çıktıktan sonra Andrâba'ya²⁶ gitmişti ki Oğuzlar onu esir etmişlerdir²⁷. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh ise Sultan Sencer'in Oğuzların eline savaş meydanında esir düştüğünü; Oğuzların onun ellerini bağlamadıklarını *haşmetini muhafaza ettiklerini* söyler²⁸. Sultan Sencer'in başlangıçta, esir olmadığını, hâlâ bir sultan olduğunu düşünmesi ve bir sultan gibi davranması, Dârü'l-mülk Merv'in hazinelerini yağmalayan ve insanlarını öldüren Oğuzların buraya bir müddet sonra Sultan Sencer ile birlikte gittiğini düşündürür. Nitekim görüleceği üzere, Sultan Sencer Oğuzlar yağma ve tahriplerine başladığında onlara karşı koymuş, hakâretlerde bulunmuş, sövüp saymıştır.

Savaşta Sultan Sencer ile birlikte pek çok Selçuklu emîri de esir edilmiştir. Elleri kolları bağlı haldeki bu emîrlerin Oğuzlar tarafından derhal boyunları vurulmuştur²⁹. Sultan Sencer'e ise saygı göstermişlerdir. Onu tahtına oturtan Oğuzlar, önünde eğilerek yer öpmüşler ve bağlılıklarını bildirmişlerdir³⁰. Bundan

²³ el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 253-254.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 155.

²⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 78; Hamdullâh Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, s. 75.

²⁶ "Horasan'da Merv'e 2 fersah mesâfede bir mahâldir". Bkz. M. Streck, "Enderâb", *İA*, C. IV, İstanbul 1964, s. 268.

²⁷ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 157.

²⁸ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*, s. 123.

²⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye Ve'n-Nihâye*, XII, s. 422; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, s. 279; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 155. M. Altay Köymen Oğuzların Sultan Sencer'i öldürmeyip yanlarında tutmalarını, Selçuklu emîrlerini ise öldürmelerini şu şekilde açıklar: "İçlerinden birini hükümdar yapıyarak, esir Selçuklu hükümdarını tahta oturtmaları, ona karşı hükümdarlık vecibelerini, şüphesiz, sadece şeklen ve harice karşı, yerine getirmeleri Oğuzlar'ın, aynı hükümdarın nazarî idaresi altında Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu devam ettirmek istediklerini gösteren bâriz delillerdir. Fakat, yukarıda da gördüğümüz gibi, hükümdar ile beraber esir düşen kumandanları (askerleri değil) öldürmeleri, Oğuzlar'ın bu devletin varlığını münhasıran kendi kuvvetlerine dayanarak devam ettirmek istediklerini gösterir. Bu, aynı zamanda Oğuzlar'ın nasıl plânlı hareket ettiklerinin de delilidir". Bkz. M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.V (İkinci İmparatorluk Devri), Ankara 1991, s. 419.

³⁰ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*, s. 123.

olsa gerek Selçuklu Sultanı Oğuz beylerinin asıl niyetlerini görememiştir. Zira Oğuzların bu davranışı bir taktik ve oyundan başka bir şey değildi. Sultan onlar için istediklerini yaparken kullanacakları, kontrolleri altında bulunan meşru bir otorite ve kıymetli bir esirden ibaretti. Bu kıymetli esiri gittikleri yerlere beraberlerinde götürceklerdir. Sultan Sencer onların asıl niyetlerini ilk başlarda görememiştir. Ancak farketmesi uzun zaman almamıştır.

Sultan Oğuzların yanında iki-üç ay kadar kalmıştır. Daha sonra Oğuzlarla birlikte Merv'e³¹ gitmiştir³². Burada Bahtiyar adındaki Oğuz beyinin Merv şehrinin iktâsını istemesi Sultan Sencer'in oynadıkları oyunu farketmesini sağlamıştır. Sultan Sencer iktâ isteğine "Burası payitahttır, hiç bir kimseye iktâ edilmesi caiz değildir" diyerek olumsuz bir cevap vermiştir. Bunun üzerine orada bulunan Oğuz beyleri Sultan'a kahkahalarla gülmüşlerdir. Oğuz Beyi Bahtiyar ise dudaklarını bükerek alaycı bir gülümseyiş atmıştır. O an herşeyin farkına varan Sultan Sencer oturduğu tahtından inerek Merv hankâhına kapanmıştır³³. İbn Kesîr'e göre Sultan Sencer hankâha gittiğinde bir daha hükümdar olmayacağını söyleyerek bu konuda tövbe etmişti³⁴.

Oğuzlar Sultan'ı gittikleri yerlere yanlarında götürerek Horasan şehirlerini yağmalamışlardır. İnsanlara çeşitli işkenceler etmişler, ya öldürmüş ya esir almışlardır. Merv üç gün üç gece yağmalandıktan sonra Sultan'ı yanlarına alarak Nişabur'a giden Oğuzlar burada da yağma ve katle devam etmişlerdir³⁵. Nişabur'da Şafîî fıkıh âlimi ve şair Muhammed b. Yahyâ b. Mensûr'u işkence ile öldürmüşlerdir³⁶. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh Nişabur'da yaşananları "Öyle ki;

³¹ Merv bugün Türkmenistan sınırları içindedir. Önemli Selçuklu şehirlerinden biridir. Çağrı Bey'in idare merkezi olmaktan başka Sultan Sencer'e de başkentlik yapmıştır. Sultan Sencer döneminde en ihtişamlı zamanlarını yaşamış bir kültür merkezi haline gelmiştir. Cüveynî Merv için şöyle der: "Merv, Sultan Sançar'a başşehirlik yapmış, büyük küçük herkesin derdine derman aradığı bir yerdî. Horasan'ın en mümbit ve güzel toprağına sahipti. Emniyet ve huzur kuşunun yuvası daima orada bulunurdu. Nüfusunun sayısı, nisan yağmurunun damlalarıyla boy ölçüşürdü. Havası güzeldi. Orada yaşayanların en fakirleri bile zamanlarının padişahları ve emirleri gibi yaşarlar, kendilerini dünya fatihleriyle eş tutarlardı". Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2013, s. 165.

³² İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 96; İbn Kesîr, *el-Bidâye Ve'n-Nihâye*, XII, s. 422; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, s. 279; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 155. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh Sultan Sencer'in birkaç gulâmı ile birlikte Ulyâbâd ve Keşgerân yolundan Dârü'l-mülk Merv'e gönderildiğini kaydeder. Bkz. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s. 123.

³³ İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 97; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 155.

³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye Ve'n-Nihâye*, XII, s. 422.

³⁵ İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 97; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s. 123-124; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 457.

³⁶ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s. 124; Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, çev. M. Nuri Gençosman, önsöz ve notlar F. Nafiz Uzluk, Ankara 1943, s. 118.

öldürülenlerin cesetleri, kanın içinde görünmüyorlar” diyerek tarif eder³⁷. Oğuzların yanlarında götürdükleri Sultan Sencer'in bütün bu olaylara şahit olduğu muhakkaktır. Ne var ki böylesi bir kıyım karşısında esir Sultan'ın elinden hiçbir şey gelmemiştir. Oğuzlar onun şehirlerini birer birer harap ederken ve insanlarını öldürürken Sencer onları azarlamış, ağır sözler söylemiş, onları bu işten yasak etmiş, hatta yüzlerine karşı sövüp saymıştır. Ancak sözünü dinlettirememiştir³⁸. Nitekim belirtildiği üzere, kendisine sultan olarak hitap edilmesine, yer öpülmesine ve “*Biz senin raiyyetiniz*” denilmesine rağmen Oğuzlar için gerçekte bir esirden -ancak kıymetli bir esirden- daha fazlası değildi³⁹. Oğuzların bütün şekli ululamalarına rağmen Sultan Sencer artık gerçeğin farkına varmıştı. Üstelik Oğuzlar onu her daim yanlarında tuttuklarından, esir olmanın yanı sıra onların yapıp ettiklerine şahit olma talihsizliğine de uğramıştı. Böylece Horasan'da sağlam kaleleri olan Herât ve Dihistân haricinde her şehir Oğuzlar tarafından tahrip edilmiştir⁴⁰.

Oğuzlar Horasan şehirlerini yağma edip halkını öldürmekle kalmamış aynı zamanda bazı atamalar yapmışlardır. Onların Nişabur'a birini vali olarak atadıklarını görüyoruz⁴¹. Sultan Sencer'i daima yanlarında tutan Oğuzlar bunu sadece onun göz önünde olmasını sağlamak için bir güvenlik endişesiyle yapmıyorlardı. Yapacakları işlerde Sultan'dan istifade ediyorlardı. İstedikleri gibi menşurlar yazıyorlar, Sultan Sencer'den zorla nişan ve mühür alıyorlardı⁴². El-Cûzcânî “*Kendileri ferman vermeye başladılar. Horâsân'ı aralarında bölüştüler. Her ne istiyorlarsa yapıyorlar ve 'Sultân böyle buyuruyor' diyorlardı*” demektedir⁴³.

Oğuzlar Sultan Sencer'in kaçmaması için gereken bütün önlemleri almışlardı. Esir Sultan'ın başına muhafızlar koymuşlardı. Bir yere gittiklerinde onu da yanında götürüyorlardı. Sultan müsaade olmadan kendi başına hiçbir yere gidemiyordu⁴⁴. Maiyyeti ve hizmetçilerini kendi aralarından seçiyorlar ve bunları her hafta değiştiriyorlardı⁴⁵. Hatta bu işi o denli bir garantiye almak istemişlerdi

³⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s. 124.

³⁸ el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 254.

³⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 79.

⁴⁰ İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 97; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 155.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 155.

⁴² Hamdullâh Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s. 76.

⁴³ el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar)*, trc. ve notlar Erkan Göksu, Ankara 2015, s. 96.

⁴⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 79.

⁴⁵ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s. 123; Râvendî, *Râhat-üs-Südûr*, I, s. 176.

ki onu gündüzleri tahtında oturtuyor; ancak gece olunca demirden bir kafese kapatıyorlardı. Bu bilgiler bize geceleri kafes içinde tutulan Sultan'ın gündüzleri de aynı şekilde tahtında oturmaya zorlandığını gösterir. Nitekim Sultan Sencer'in henüz gerçek niyetlerini göremediği ve bir sultan gibi davranmaya devam ettiği ilk aylar haricindeki uzun esâreti boyunca Oğuzların bu şekilde bir davranış içerisinde olduklarını kaynaklardan anlayabiliyoruz. Sultan esir düştükten bir süre sonra gerçeği görerek tahtında oturmayı reddetmiş, bir hankâha kapanarak padişahlıktan tövbe etmişti. Sultan'ın geceleri demir kafeste tutulması ise bir güvenlik endişesinden kaynaklanıyordu. Herhalde Sultan Sencer'in, onların nezdindeki durumunu anlamasından, karşı durmasından ve kendilerini tahkir etmesinden dolayı kaçma ihtimalini düşünerek böyle bir tedbire ihtiyaç duymuşlardı. Bu şekilde, ellerinden kaçması halinde alınabilecek bir intikam seferinden korunmuş oluyorlardı. Öte yandan gündüzleri esir görüntüsü vermeyerek yaptıkları işlerde onun varlığından istifade ediyorlardı. Oysa Sultan Sencer'in eşi Terken Hâtun da Oğuzlar tarafından esir edilmişti. Sultan bu yüzden eşi ölene dek herhangi bir kaçma girişiminde dahi bulunmamıştı⁴⁶. Şu halde Sultan Sencer'in eşinin, Sencer'in esâretten kurtulmasından kısa süre önce ölmesi, onun gerçekten de uzun bir esârete, eşine bir zarar gelmemesi ve belki de onu yanında götürme ihtimalinin olmamasından katlandığını düşündürmektedir. Hamdullâh Kazvîni Terken Hâtun'un ölüm tarihini 551 (1156) yılı başları olarak verir ki Sultan Sencer de aynı sene ve çok geçmeden kurtarılmıştır⁴⁷.

Sultan Sencer esir olduğu süre boyunca oldukça sıkıntılı, acı verici günler yaşamıştır. Onun esir olmanın getirdiği çaresizlik ve çektiği ıstıraplar dolayısıyla sık sık gözyaşı döktüğü, Oğuzların elinden kurtulabilmek için çokça dua ettiği görülür. Hatta Sultan'ın bir gece Allah'a şöyle yakardığı kaydedilmiştir:

“Allah'ım!. Dünyalık üç arzum kaldı: Biri, ölü ya da diri ne şekilde olursa olsun bu cemaatin (Oğuzların) elinden beni kurtar!. Çünkü bu zillet bana zor geliyor. Diğeri, beni Dârü'l-mülk Merv'e ulaştır! Eğer ölecek olursam bedenim Merv devlethânesinde kalsın.

⁴⁶ Sultan Sencer'in eşi Terken Hâtun, Katvan Savaşı'nda da esir edilmiştir. Hâtun ancak iki sene sonra ve 500 bin dinâr fidye ile kurtarılmıştır. Hatta bu savaşta Sultan Sencer'in kendisi de esir düşme tehlikesi geçirmiştir. Sistan Meliki Ebû'l-Fazl askerler Sultan Sencer'i kuşatınca onun çetresinin altına kendi girmiş ve kurtulmasına yardım etmiştir ki Ebû'l-Fazl bu savaşta esir düşenler içindedir. Bkz. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s. 118; el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 249; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 80; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, Ankara 1999, s. 66.

⁴⁷ Hamdullâh Kazvîni, *Târih-i Güzîde*, s. 77.

Üçüncüsü, kardeşimin oğlu olup daima bu gücü istemiş olan Süleymanşah'ı padişahlık devletinden nasiplendirme!"⁴⁸.

Sultan'ın bu duasından, onun kurtuluşuna dair büyük umutlar taşımadığı ve Oğuzların elinde ölüp gitmekten endişe ettiği anlaşılıyor. Ölü ya da diri ne şekilde olursa olsun kurtulmak istemesi içinde bulunduğu durumun ruhunda nasıl büyük sıkıntılar yarattığını açıkça gösterir. Ayrıca öyle anlaşılıyor ki Sultan esir düştükten sonra, saltanatının bir muhasebesini yapmış ve bazı kararlarından pişmanlık duymuştu. Muhammed Tapar'ın oğlu Süleymanşah aslında Sultan Sencer tarafından veliaht ilan edilmişti⁴⁹. Sultan esir edildiğinde de vezir tarafından tahta çıkarılmıştır. Ancak onun kısa süren bu saltanatında pek başarılı olamadığı görülüyor. Süleymanşah'ın amcasını kurtaramamasından, daha doğrusu buna yönelik bir çabasının olmamasından dolayı belki de Sultan Sencer'in yeğenine gönlü kırılmıştı. Bu sebeple veliaht kararından pişmanlık duymuştu.

Devletşah'da kaydedilen bir hikâyeye göre Oğuzların eline esir düştükten sonra, böyle muazzam bir saltanatın nasıl perişan olup bu hale geldiğini sorduklarında Sultan Sencer şöyle söylemiştir:

*"Büyük işleri küçük adamlara ve küçük işleri büyük adamlara verdiğimden. Çünkü küçük adamlar büyük işleri yapamadılar ve büyük adamlar da küçük işleri yapmaya tenezzül etmediler. Bunu bir şerefsizlik saydılar. Her iki cihetten işleri kötüleşti. Memleket sarsıldı. Devlet ve ordu bozuldu"*⁵⁰.

⁴⁸ Muhammed 'Avfi, *Lübâbü'l-elbâb*, C. I, ed. Edward G. Browne-Mirzâ Muhammed Kazvîni, London-Leyden 1906, s. 40; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 417-418.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 177.

⁵⁰ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkiretü's-Şuara)*, C. II, çev. Necati Lugal, İstanbul 1977, s. 235-236. el-Bundârî Sultan Sencer'in bu sözlerine çok benzer şekilde şöyle demektedir: *"Müellif diyor ki: Sencer'in müddeti hayatı uzadıktan ve ömrünün maddesi uzatıldıktan, emîrler bunun işine tegallüb ve kaderine hümmetsizlik ettiler. Küçükler, büyüğün hakkına riayet etmez oldu, küçükler ileri çıktığından büyükler geride kaldı ve vekarlı kimseler istihfaf edildi hafif meşrep kimseler teokir edildi kuvvetli kimselere işten el çektirildi zaifler iş başına getirildi ve ümera arasında birbirini çekememezlik ve birbirine karşı kin bağlamak vukua geldi birbirine yardım ve muzaheret kalktı. Bu zamanda devletin büyük adamları, Sunkur el-'Azîzî, Yerenkuş Hirî (Yarankuş-i Herevî/Yarankuş-i Mervezî) ve Kızıl ve bunların akranları idi. Bunların en kademlileri Kumâc ile Ali Çetri idi. Bunların fikirleri ve maksatları biri diğerine muhalif oldu. Bunların her biri kendi arzusuna atlanmış ve ızzat etmek hususuna dişiyle yapışmış idi. Sencer'in başına gelen ilk felâket, Hitâî kâfirin onu ve askerini bozarak, devletin safiyetini bulandırmasıdır".* Bkz. el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 248. Hasan Yezdî de Oğuz fitnesinin sebebinin Sultan Sencer'in artık yaşlanmış ve hükümdarlığının uzun sürmüştü olmasından kaynaklandığını, önemli işlerde bu sebeple ihmallerin ortaya çıktığını söyler. Ona göre büyük emîrlerin tamamı taassup ile birbirlerine karşı mücadeleye başlamışlardır. Sultan'ın maiyyetindeki genç ve tecrübesiz bir grup kumandan ise önemli makamları ele geçirmiştir. Genç ve tecrübesiz bu

Esâret altındaki Sultan zaman zaman atına binerek dolaşabiliyordu. Ancak ona hizmet edenler olmadığından silahını dahi kendisi taşıyordu. Ona “*seyisine bile yetmeyecek kadar*” bir tahsisat tayin etmişlerdi⁵¹. Bununla birlikte Sultan’a esir olduğu süre boyunca giderek daha az yemek verilmekteydi⁵². Hatta Sultan, yemeğin azlığından veya zaman zaman aç kaldığından, yemek verilmemesi ihtimaline karşı kendisine verilen yemeğin bir kısmını saklama mecburiyeti hissetmekteydi⁵³. İbnü’l-Esîr Sultan Sencer’in bu kötü durumunu şöyle tarif eder:

“*Sultan Sencer sözde sultandı, fakat tutuklu olduğu için sözüne kulak asılmıyordu, hatta çoğu zaman ata binip dolaşmak istediğinde silahını taşıyacak adam olmaz, silahını beline bağlayıp yola öyle çıkardı. Sultan Sencer kendisine sunulan yemeğin bir kısmını daha sonra yemek için ayırırdı. Bilahere yemek verilmeyeceğinden korkardı, çünkü yeteri kadar yemek vermez ve sultana karşı vazifelerini ihmal ederlerdi, böyle şeylerden haberleri yoktu.*”⁵⁴

Sultan Sencer esâreti boyunca bir sultana yakışmayacak muamelelere maruz bırakılmış ve bundan dolayı büyük ıstırap çekmiştir. Hatta zaman ilerledikçe içinde bulunduğu durum daha da vahim bir hâl almıştır. Sibt İbnü’l-Cevzî’de esâretinden bir yıl sonraki olaylar içinde aktarılanlara bakılırsa, Sultan Sencer’e karşı esirliğinin ilk başlarına kıyasla daha kötü bir davranış içine girmişlerdi. Sultan bir çadır içindeki kafesinde tutuluyordu. Oğuzlar onu aç bırakıyorlardı. Açlıktan ölecek duruma gelen ve yaşadıklarının üzüntüsünden gece-gündüz ağlayan Sultan ölümü arzuluyordu⁵⁵. Döktüğü gözyaşlarının, çektiği eziyetlerin haberi Bağdad’a da ulaşmaktaydı. Hatta Bağdad’a ulaşan haberler burada bir *darb-ı mesel* olarak anlatılır olmuştu⁵⁶.

Sultan Sencer esâretten kurtulmasını sağlayacak fırsatları da değerlendirmişti. Bu fırsatlardan biri Hârezmşah Atsız’ın kendisine başvurmasıyla ortaya çıkmıştır. Atsız Sultan Sencer’in *hakkını arama bahanesiyle* Horasan’da Âmûye Kalesi’ni (Âmul/Amûy⁵⁷) ele geçirmek istemiş; ancak

kumandanlarla Emîr Kamâc ve oğlu Alâeddîn Ebû Bekr gibi komutanlar arasında da bir güç savaşı yaşanmaktadır. Bkz. Hasan Yezdî, *Selçukluların Hikayesi*, s. 238.

⁵¹ el-Hüseyinî, *Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukiyye*, s. 87-88; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 79.

⁵² el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 254.

⁵³ İbnü’l-Verdî, *Selçuklular*, s. 97; İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 173.

⁵⁴ İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 173.

⁵⁵ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, s. 446; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 417.

⁵⁶ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, s. 463; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 418.

⁵⁷ “*Buhara’nın cenub-i garbisinde [...] Amu-Derya’nın sol sahilinden 5 km. mesafede kâin bir kasabadır. Orta çağda Âmul, Horasan eyaletine tâbi idi; hâlen (Çarcûy ismi ile) garbi Türkistan’a tabidir. Bütün etrafı çöller ile çevrilmiş olmasına rağmen, eskiden Horasan’dan Mâverâünnehr’e giden kervan yollarının birleşme*

alamamıştı. Bunun üzerine Sultan'a gönderdiği bir elçi ile bağlılığını bildirmiş ve kalenin kendisine bırakılmasını talep etmiştir. Atsız'ın bu talebi üzerine Sultan'ın ona "Kaleyi ona bırakmak istemem. Fakat sen önce İl Arslan'ı bir orduyla bana yardıma gönder, ben de Amuye kalesini ve etrafındaki bölgeyi sana bırakayım" şeklinde bir cevap verdiğini görüyoruz⁵⁸. Sultan Sencer böylece Atsız'dan kendisini kurtarmasını istemişse de onun bu girişiminden bir sonuç çıkmamıştır. Atsız kaleyi ele geçirmekten vazgeçerek geri dönmüştür⁵⁹. Bu olay aynı zamanda esir Sultan'ın her ne kadar bilfiil devletinin başında olamasa da ülkesinin hâkimiyetini bütünüyle kaybetmemiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Sultan Sencer'in ölümüne kadar, hatta Bağdad hariç tutulursa ölümünden bir sene sonrasına kadar, adına okunan hutbenin kesilmemiş olması onun devletin gerçek hükümdarı olarak kabul edilmeye devam edildiğinin işaretidir. Ayrıca Oğuzlara yardımcı olup onların safına katılmış olan Selçuklu devlet adamlarından Ebû'l-Kâsım İsmail Nişâpûrî'nin Oğuzların Belh'e çekildikleri sırada, esâret altındaki Sultan Sencer'in emriyle idam edilmiş olması (1154) ve Oğuzlar tarafından öldürülmek istenen bir şeyhin de yine onun şefaati ile serbest bırakılması oldukça dikkat çekicidir⁶⁰.

Sultan Sencer esir edilince Vezir Tâhir b. Fahrulmülk b. Nizâmülmülk, Muhammed Tapar'ın oğlu Süleymanşah'ı Nişabur'da tahta çıkartmıştır (19 Cemaziyülâhir 548/11 Eylül 1153)⁶¹. Süleymanşah Oğuzlar üzerine başarılı bir sefer düzenlemişse de daha sonra Merv üzerine yapılan seferde askerler Oğuzlar karşısında savaşmayıp dağılmıştır. Bu başarısızlığın üzerine kendisini tahta çıkaran vezir Tâhir b. Fahrulmülk'ün de ölümü (Şevval 548/Aralık 1153-Ocak 1154) Süleymanşah'ın gücünü iyice azaltmış; bir süre sonra Horasan'ı terkeden Süleymanşah Cürcan'a gitmiştir⁶². Bunun üzerine emîrlere tarafından tahta Sultan Sencer'in kızkardeşinin oğlu Karahanlı soyundan Mahmud b. Muhammed çıkartılmıştır (Şevval 549/Aralık 1154-Ocak 1155). Mahmud Han da o sırada Herat'ı kuşatmakla meşgul Oğuzlar üzerine bir sefer düzenlemiştir. Ayrıca Mahmud Han Oğuzlara anlaşma teklif etmiştir. Teklifi kabul eden Oğuzlarla Recep 550/Eylül 1155'de bir anlaşma yapılmıştır⁶³.

notkası olmak itibarı ile ticarete mühim bir mevki vardı". Bkz. M. Streck, "Âmül", İA, C. I, İstanbul 1978, s. 428.

⁵⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 261.

⁵⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 261; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 423.

⁶⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 415-416.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 157; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Konya 2001, s. 207.

⁶² İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 151-152; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 207.

⁶³ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 159-160.

3. Esâretten Kaçış

Sultan Sencer esâretten hemen kurtarılamamıştır. Onun kurtuluşunu geciktiren en önemli neden çok sıkı gözetim altında tutulmasıydı. Selçuklu komutanları bu sıkı güvenlik sebebiyle ümitsizliğe düşmüşlerdi⁶⁴. Bunun yanında el-Bundârî’de işâret edildiği üzere, devlet adamları arasındaki husûmetlerin ve birlik içinde olamayışlarının da etkisi olmuştur. Ayrıca savaş sırasında öldürülen Selçuklu emîr ve komutanlarını hesaba katmak gerekir. Buna rağmen Mahmud Han’ın Oğuzlarla yaptığı anlaşmadan sonra Oğuzların Sultan’ın, komutanları ile görüşmesine izin verdiğini görüyoruz ki bu durum onun kurtuluşunun en önemli adımı olmuştur.

Sultan Sencer’in Oğuzların elinde kaç yıl esir kaldığı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Reşîdü’l-dîn Fazlullâh ve el-Yezdî 2 yıl derken⁶⁵; İbn Kesîr bir yerde 4 yıl kadar bir yerde de 5 yıl der⁶⁶. Sıbt İbnü’l Cevzî 4 yıl⁶⁷; Mîrhând ve Hamdullâh Kazvînî 4 yıla yakın süre Sultan Sencer’in esirliğinin devam ettiğini⁶⁸; Muhammed Şebankâreî, Zahîru’l-Dîn Nîşâbûrî ve Hasan Yezdî ise esâretinin 2 buçuk yıl⁶⁹ sürdüğünü kaydeder. Ahmed b. Mahmud, İbnü’l-Verdî, el-Ömerî’de esâret süresinin 551 yılı Ramazanı’na (1153-Ekim-Kasım 1156) kadar sürdüğünü yazar⁷⁰. İbnü’l-Esîr 6 Cemaziyülevvel 548/30 Temmuz 1153’den 551 Ramazanı’na kadar esâretinin sürdüğünü söyler⁷¹. Dolayısıyla Sultan Sencer’in esâretten kurtuluş tarihi olarak kaynaklarda çoğunlukla 551 Ramazan (Ekim-Kasım 1156) ayı verilmiştir. M. Altay Köymen, Hârezmşah Atsız’ın Sultan Sencer’in esâretten kurtarıldığını, Sistan Meliki Tâcü’l-dîn Ebû’l-Fazl’ın ona gönderdiği mektuptan öğrendiğini yazar ve W. Barthold’un da Atsız’ın Ebû’l-Fazl’a gönderdiği mektubuna dayanarak, İbnü’l-Esîr’in verdiği 551 Ramazan (Ekim-Kasım 1156) tarihini düzelttiğini kaydeder⁷². Atsız’ın söz konusu mektubuna göre, Ebû’l-

⁶⁴ el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 254.

⁶⁵ Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, *Câmi’ü’l-t-Tevârîh (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s. 126; el-Yezdî, *Selçukluların Hikayesi*, s. 118.

⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye Ve’n-Nihâye*, XII, s. 427, 432.

⁶⁷ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, s. 430.

⁶⁸ Mîrhând, *Ravzatü’s-Safâ*, s. 195; Hamdullâh Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 76.

⁶⁹ Muhammed Şebankâreî, “Selçuklular”, s. 153; Zahîru’l-Dîn Nîşâbûrî, *Selçuknâme*, haz. Ayşe Gül Fidan, İstanbul 2018, s. 121; Hasan Yezdî, *Hasan Yezdî’nin Câmi’ü’l-t-Tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, s. 242.

⁷⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 79; İbnü’l-Verdî, *Selçuklular*, s. 98; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, s. 281.

⁷¹ İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 179-180.

⁷² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 454; W. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 352.

Fazl'ın mektubu 551 yılı Safer ayının sonunda (Nisan 1156), Atsız Şehristân'da iken kendisine ulaşmıştır⁷³. Bu bilgiye ilâveten ileride görüleceği üzere Sultan Sencer'in, kurtarıldıktan sonra Haleb Atabegi Nüreddin Mahmud Zengî'ye (1146-1174) göndermiş olduğu mektubu da Safer ayının son 10 günü içinde (Nisan 1156) yerine ulaşmıştır⁷⁴. Şu halde, Sultan Sencer'in Safer 551/Nisan 1156 tarihinde kurtarılmış olduğunu görüyoruz.

Kaynaklardaki bilgiler Sultan Sencer'in, eşi Terken Hâtun'un ölümünden sonra kurtuluşa dair planlar yapmaya başladığını gösterir⁷⁵. Terken Hâtun 551 (1156) başlarında ölmüştür⁷⁶. Eşinin ölümünden sonra kaçmanın bir yolunu düşünen Sultan'ın, bu sırada kendisi ile görüşebilen komutanlarıyla gizlice bu konuyu tartışmış olması ve belki de birlikte bir plan yapmış olmaları ihtimal dahilindedir.

Oğuzlar yağma ve katl hareketlerinden sonra Belh civarına çekildiklerinde Reşîdü'd-dîn Fazlullâh'a göre; *Müeyyed Ayaba, Câmedar Aksungur, Lâçin-i Hârezmî, Alp Sunkur-i Şâmî'nin* de içinde bulunduğu bir grup komutan, sultanlarıyla görüşmek üzere Oğuzların yanına gelmiştir. Ancak yanlarında Oğuzlardan Korkud ve Tutî Beyler gibi Oğuz beylerinin nezareti olmadan Sultan'ın huzuruna çıkamamış veya onunla yalnız şekilde konuşamamışlardır. Onlar da o sırada bir Oğuz muhafız grubunu, Sultan Sencer'in kendilerine büyük nânpâre ve mülk vereceğini söyleyerek yanlarına çekmişlerdir⁷⁷. Daha sonra nöbet sırası yanlarına çektikleri bu Oğuz grubuna geldiğinde harekete geçmişlerdir. Önce Sultan'ı av bahanesiyle oradan uzaklaştırmayı başarmışlardır ki Hamdullâh Kazvîni av konusunda iknâ ettikleri Oğuz beyinin adını Emîr İlyas olarak kaydeder⁷⁸. Sonunda Sultan ve beraberindekiler Zağnos kuşuyla⁷⁹ avlanacaklarını söyleyerek atlarına binmiş ve avlana avlana Ceyhun kıyısına kadar varmışlardır⁸⁰. Tirmiz şehrinin karşısına düşen Ceyhun kıyısına ulaştıklarında Sultan ve komutanlar burada uygun bir fırsat anı kollamaya başlamışlardır. Daha öncesinde nehir

⁷³ Kâsım Toyserkânî, *Nâmehâ-yı Reşîdüddîn Vatvât*, Tahran 1383, s. 18; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 454.

⁷⁴ İbnü'l-Kalânîsi, *History of Damascus*, ed. H. F. Amedroz, Late E. J. Brill, Leyden 1908, s. 460.

⁷⁵ Hamdullâh Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 78; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 195-196.

⁷⁶ Hamdullâh Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 77.

⁷⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*, s. 126; Râvendî, *Râhat-üs-Südûr*, I, s. 179; Zahîru'd-Dîn Nîşâbüri, *Selçuknâme*, s. 121.

⁷⁸ Hamdullâh Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 77.

⁷⁹ Zağnos/Zağanos bir tür doğandır. Bkz. Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 465.

⁸⁰ Râvendî, *Râhat-üs-Südûr*, I, s. 179.

kıyısında hazır şekilde iki gemi/kayık bekletilmekteydi⁸¹. Reşîdü'd-dîn'in bu gemilerin Lâçin-i Hârezmî tarafından satın alındığını ve önceden Kîlfet Boğazı'nda suya bıraktığını söylemesine⁸² karşın Mîrhând gemilerin Tirmiz Hâkimi Emîr İmâdeddîn Ahmed b. Alâeddîn Ebû Bekr b. Kamâc tarafından hazırlandığını hatta Ceyhun kıyısında Sultan'ı bekleyen Emîr İmâdeddîn'in fırsatını bulup onu gemi ile kaçırdığını kaydeder⁸³.

Sultan ve beraberindekiler kıyıda bekleyen gemilerle önce kendilerini ve daha sonra da atlarını Ceyhun'dan geçirerek Tirmiz Kalesi'ne ulaşmayı başarmışlardır (Safer 551/ Nisan 1156). Sultan Sencer'in dönüşü gecikince Oğuzlar atlarına binip durumu kontrol etmek için nehir kıyısına gelmişlerdir. Ancak Sultan'ın nehri geçtiğini ve kurtulduğunu anlayarak *ümitsiz ve üzgün bir şekilde* elleri boş geri dönmüşlerdir⁸⁴. M. Altay Köymen, Cüveynî'nin "*Emir İmadeddin Ahmed b. Ebû Bekr Kamac'ın 1000 atlı gönderip Sultan Sancar'ı av yerinde yakalatarak Tirmiz'e getirttiği*" şeklindeki kaydından bahsederek Müeyyed Ayaba ile Tirmiz hâkiminin aynı kişiler olduğunu ve dolayısıyla kaydın da Müeyyed Ayaba'nın bizzat kurtarma harekâtına katılmayarak harekâtı Tirmiz Kalesi'nden yönettiğini gösterdiğini söylemiştir⁸⁵. Buna karşın Ergin Ayan, M. Altay Köymen'in belirttiği kayıttaki Emîr İmâdeddîn ile Müeyyed Ayaba'nın aynı kişiler olmadığını; dolayısıyla Cüveynî'deki kaydın Emîr İmâdeddîn ile ilgili olduğunu ve onun Müeyyed Ayaba'dan hiç bahsetmediğini ortaya koymuştur⁸⁶. Söz konusu Tirmiz hâkiminin adı *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, Arâisü'l-havâtır, Selçuk-Nâme, Atebetü'l-Ketebe* gibi birçok kaynakta *İmâdeddîn Ahmed b. Alâeddîn Ebû Bekr b. Kamâc* olarak kaydedilmiştir⁸⁷. Müeyyed Ayaba'nın ise ailesine yönelik bilgi verilmemiştir. İbnü'l-Esîr ordunun öncü birliklerinin hareketini anlatırken "*Ebu Bekr b. Kamâc'ın oğlu Muhammed ile Müeyyed Ayaba*" ifadesini kullanır. Bir

⁸¹ el-Yezdî, nehirden karşıdan karşıya geçmek için Tirmiz şehrinin karşısına birkaç köprü (ma'ber) tertip ettikleri yazar. Bkz. el-Yezdî, *Selçukluların Hikayesi*, s. 118.

⁸² Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s. 126.

⁸³ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 196.

⁸⁴ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s. 126; Râvendî, *Râhat-üs-Südü'r*, I, s. 179; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 196.

⁸⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 455, 457.

⁸⁶ Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, İstanbul 2007, s. 34-39.

⁸⁷ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 87; Toyserkânî, *Nâmehâ-yı Reşîdüddîn Vatvât*, s. 12; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 80; Müntecebü'd-dîn Bedî, *Sultan Sencer Dönemi Münşeât Mecmuası (Atabetü'l-Ketebe)*, haz. Sonay Ünal, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s. 131-138; Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, s. 35. Sultan Sencer'i kurtaran kişiler olarak kaynaklarda zikredilen Emîr İmâdeddîn Ahmed b. Ebû Bekr b. Kamâc ve Müeyyed Ayaba ile ilgili olarak bkz. Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, s. 34-40.

başka yerde de Ayaba'yı sadece "Sultan Sencer'in Ayaba adında bir memlûkü vardı, lakabı "el-Müeyyed" idi" diyerek tanıtır⁸⁸. El-Ömerî'de de onun hakkında bu yönde bilgi vardır⁸⁹. Hasan Yezdî ve Reşîdü'd-dîn Fazlullâh Müeyyed Ayaba'dan Sultan'ın has bendeleri/bendegân-ı hâss ve emîrlerinden biri olarak bahseder⁹⁰. Kaynaklarda yalın şekilde Emîr Müeyyed Ayaba, Müeyyed-i Bozorg ve Müeyyed Ayaba-i Sencerî şeklinde geçer⁹¹. El-Yezdî, Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, Zahîru'd-Dîn Nişâbûrî gibi yazarların eserlerinde aktarılan kurtuluş hikâyelerinde, Oğuzlardan bir grubu nanpâre ve mülk vaadiyle kandıran kişi veya kandıranlar içerisinde adı geçmekle birlikte⁹² Ahmed b. Mahmud ve el-Hüseynî, Müeyyed Ayaba'nın bu sırada Nişabur'da olduğunu ve Sultan Sencer'in Emîr İmâdeddîn'in hâkim olduğu Tirmiz Kalesi'ne ulaşmasından sonra Tirmiz'e geldiğini kaydeder⁹³. Ayrıca Sultan Sencer'in yokluğunda ve kurtarılmasından sonra aktif bir rolde olduğunu gördüğümüz Hârezmşah Atsız'ın Tirmiz Hâkimi İmâdeddîn'e gönderdiği teşekkür mektubu da bu açıdan oldukça önem arzeder⁹⁴.

Sultan Sencer için Tirmiz, özgürlüğüne kavuşmasından sonraki ilk duraktır. Ancak aynı zamanda burası özgürlüğünün yeniden tehlikeye girdiği de bir yer olmuştur. Nitekim Ahmed b. Mahmud'un aktardığına göre, Sultan Sencer kaleye geldikten sonra Müeyyed Ayaba'yı bir iş için Sağâniyan'a⁹⁵ gönderdiğinde Müeyyed Ayaba, kendisiyle beraber hareket etmiş olan Kay-aba'yı öldürmüştür. Kay-aba ile istenilen yere gittiklerinde Müeyyed Ayaba bir eğlence ve içki meclisi tertip etmiş, Kay-aba'yı da davet etmiştir. Kay-aba ile tavla oynadıkları bir sırada Müeyyed Ayaba'nın köleleri Kay-aba'yı öldürmüşlerdir. Emîr İmâdeddîn Ahmed b. Alâeddîn Ebû Bekr b. Kamâc bunu öğrendiğinde *Sultan Sencer'in bulunduğu eve* gitmiş, büyük bir öfkeyle *hiç korkmadan* Sultan'ın yakınlarını ve bazı adamlarını onun gözü önünde öldürmüştür. Müeyyed Ayaba'nın bazı adamlarını da

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 159.

⁸⁹ el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, s. 279.

⁹⁰ Hasan Yezdî, *Hasan Yezdî'nin Câmî'ü't-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısım (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, s. 242.

⁹¹ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, s. 192; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmî'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s. 128.

⁹² Zahîru'd-Dîn Nişâbûrî, *Selçuknâme*, s. 121; el-Yezdî, *Selçukluların Hikayesi*, s. 118; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmî'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, s. 126.

⁹³ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 80; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 87.

⁹⁴ Toyserkânî, *Nânehâ-yı Reşîdüddîn Vatvât*, s. 12-13; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 455.

⁹⁵ Sağaniyân/Çağaniyân: "Amu-Derya'nın yukarı mecrâsında bulunan bir memlektir. [...] Çağaniyân, Tirmiz'den 24 fersah tutan 4 günlük ve bugün Kabadian denilen Kuvâdiyân'dan da 3 günlük mesâfedir". Bkz. W. Barthold, "Çağaniyân", *İA*, C.III, İstanbul 1963, s. 265.

öldürmüştür. Ahmed b. Mahmud, Kay-aba'nın ölüm emrini verenin Sultan Sencer olduğunu söyler. Buna göre Sultan Sencer Müeyyed Ayaba'yı görevlendirdiğinde yanındaki *Kamac evladından* Kay-aba'yı da bir fırsatını bulup öldürmesini istemiştir⁹⁶. Tirmiz'e geldiğinde Emîr İmâdeddîn'in kale kapılarını kapattığını gören Müeyyed Ayaba ise kaleyi kuşatmış ve saldırmıştır. Bu olay nihayetinde bir barış ile sonuçlanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre Sultan serbest bırakılacak, Müeyyed Ayaba da kuşatmayı kaldıracaktı⁹⁷. Yaşanan bu olayın kısa zaman önce esâretten kurtulmuş yaşlı Sultan'ın ruhunda yeni bir yara oluşturduğu muhakkaktır.

Sultan Sencer bir süre Ceyhun civarında dağılan ordusunun toplanmasını beklemiştir. Kurtulduğunu haber alan emîrleri *birer ikişer* sultanlarının yanına gelmeye başlamıştır. Yeniden devletin başına geçen Sultan Sencer Tirmiz'den çevre devletlere gönderdiği mektuplarla esâretten kurtulduğunu ve tahtına kavuştuğunu haber vermiştir. Safer ayının son 10 günü içinde ulaştığı kaydedilen (Nisan 1156) ve Haleb Atabeği Nureddîn Mahmud Zengî'ye göndermiş olduğu bir mektubunda Sultan Sencer, düştüğü belâdan kurtulması için Allah'ın ona olan lütûflarını, hile ile Türk beylerinin elindeki esâretinin son buluşunu, saltanatına geri dönüşünü anlatmış ve tüm ordularını tekrar topladığını bildirmiştir⁹⁸.

Sultan Sencer'in esâretten kurtulduğunu duyan Hârezmşah Atsız ise Nesâ şehriden onu tebrik ettiği, itaatini sunduğu ve emirlerini beklediğini bildiren bir mektup göndermiştir⁹⁹. Atsız'ın ayrıca Sultan'ın esâretten kurtulmasından sonra Oğuzlardan Tûfî Bey'e de bir mektup yazdığını görüyoruz. W. Barthold bu mektubu *Doğu diplomasisinin en iyi örneklerinden biri* olarak gösterir¹⁰⁰. Atsız, Sultan Sencer'in esir düşmesinin ve esâretten kurtulmasının -elbette mektubunda bunu bir esir düşme olarak göstermediğinden bu yönde kelimeler kullanmayarak- Sultan'ın bir tercihi ve kendi isteği olduğunu; Horasan şehirlerini elde etmelerinin de Sultan kendi içlerinde kalmayı tercih ettiği için mümkün olabildiğini, davranışlarının affedilmesi için özür yoluna gitmeleri gerektiğini söylemiştir¹⁰¹. Atsız'ın Sultan'ın esâretinden bahsettiği kısım şöyledir:

"Oğuz birlikleri Merv'e geldiğinde ve devlet adamları buradan çıktığında hudâvend-i âlem de isteseydi gidebilirdi. Bilâd-ı Rûm'un en uzak ucuna kadar ne fethedilmiş

⁹⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 80.

⁹⁷ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 80; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 87.

⁹⁸ Mektubun bu şekilde sadece içeriğinden bahsedilmiştir. Bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *History of Damascus*, s. 338; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 460.

⁹⁹ Toyserkânî, *Nâmehâ-yı Reşîdüddîn Vatvât*, s. 6-7.

¹⁰⁰ W. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 353.

¹⁰¹ Toyserkânî, *Nâmehâ-yı Reşîdüddîn Vatvât*, s. 30-31.

sancaklara sahipti ki hâlâ da öyledir. O nereye gitse bendeğân ve bende-i zâdegân onu takip ederdi. O zaman hiçkimsenin Merv'de hudâvend-i âlem'e muhalefet ederek ikâmet ihtimali olmazdı. Ama hudâvend-i âlem Oğuz birliklerini kendisinden (kendi teb'asından) bildiğinden, onlar üzerindeki padişahlık hükmü ve merhameti gereği itimâd buyurdu. Kendi isteğiyle onların aralarına girdi. Oğuz birliklerinin bu nimetin değerini ve bu ihsânın şükrünü bilmesi gerekiyordu [...] Ancak ona lâyük olan hizmeti ve mukaddes bargâha vâcip olan ta'zîm şartlarını yerine getirmedi. Çaresiz hudâvend-i âlem de onların arasından çıktı ve onları kendi kendilerine bıraktı"¹⁰².

Sultan Sencer devlet adamlarını ve ordusunu topladıktan sonra Tirmiz'den Merv'e doğru harekete geçmiştir. Merv'de Enderâbe Köşkü'ne giden Sultan burada dağılan devletini tekrar toparlamak istemiştir. Öldüğünde başına gömülmek istediği başkentinin imâr edilmesi için uğraşmıştır¹⁰³. Hasan Yezdî'nin tabiriyle yeni baştan işe koyulmuştur¹⁰⁴. Ne var ki iki-üç ay boyunca devletini yeniden ayağa kaldırmak için uğraş veren Sultan, esâretinden önceki devletinden ve ordusundan eser kalmadığını, hazinesinin boş ve memleketinin harap durumda olduğunu görerek büyük bir çaresizlik içine düşmüştür¹⁰⁵. Bütün bunlara rağmen devleti yeniden ayağa kaldırmaya çabalamıştır¹⁰⁶. Ancak esâret yılları boyunca maruz kaldığı muamele, ülkesinin harap edilişi ve uzun süren çaresizliğinin ruhunda bıraktığı derin izler dolayısıyla Sultan Sencer, yorgun ve yaşlı bedenini taşıyacak tüm dermânını tüketmiş olarak ancak kurtulabildiğinden ne kendisini ne de devletini yeniden ayağa kaldıramamıştır. Kısa süre sonra hastalanmıştır.

4. Sultan Sencer'in Ölümü

Sultan Sencer esâretten kurtulmasından bir sene sonra vefat etmiştir. Kaynaklarda onun kulunç ve ishal sebebiyle öldüğü yazılıdır¹⁰⁷. Ancak el-Ömerî'de önce kolon iltihabına sonra da ishale yakalandığı kaydedilmiştir¹⁰⁸. Sultan Sencer'in oğlu olmamıştı. Ölmeden önce yeğeni Mahmud b. Muhammed'i

¹⁰² Toyserkânî, *Nâmehâ-yı Reşidüddîn Vatvât*, s. 30; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 353.

¹⁰³ Muhammed Şebankâreî, "Selçuklular", s. 153.

¹⁰⁴ Hasan Yezdî, *Hasan Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısım (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, s. 243.

¹⁰⁵ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 196; Zahîru'd-Dîn Nişâbûrî, *Selçuknâme*, s. 122.

¹⁰⁶ Râvendî, *Râhat-üs-Südûr*, I, s. 179.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 187; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 81; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 99.

¹⁰⁸ el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, s. 282.

Horasan'a hükümdar olarak atamıştır¹⁰⁹. 14 Rebîülevvel 552/26 Nisan 1157'de 71 yaşında vefat etmiştir¹¹⁰.

Sultan Merv'de yaptırdığı ve Dârü'l-âhire (ahiret yurdu) adını verdiği türbeye defnedilmiştir¹¹¹. Öldüğünde Harezmi halkı Sultan Sencer için iki gün boyunca yas tutmuştur¹¹². Hatta ölümünden sonra bir yıl veya daha fazla bir süre Sultan'ın adı hutbelerde okunmaya devam etmiştir¹¹³. Bağdad'da ise Sultan Sencer'in esâreti döneminde dahi hutbede adı okunmaya devam etmekteydi. Nitekim Süleymanşah b. Muhammed Tapar Bağdad'a gittiğinde onun adı Sultan Sencer'in adından sonra hutbede okutulmuştu (19 Muharrem 551/14 Mart 1156)¹¹⁴. Ancak ölüm haberi Bağdad'a ulaştığında Halife Muktefî-Liemrillâh (ö. 555/1160) Sultan Sencer adına okunan hutbeye son vermiştir. Hatta divanda taziye için merasim dahi düzenlenmemiştir¹¹⁵. Kaynaklarda ondan daima *Âl-i Selçuk'un en bahatlı padişahı* olarak bahsedilse de yaşamının son dört yılı kırk yıla yakın saltanatının bütün getirdiklerini götürmeye yetmiştir.

SONUÇ

Sultan Sencer Muharrem 548/Mart-Nisan 1153'de Oğuzlara karşı yaptığı savaşı kaybederek esir düşmüştür. Üstelik uzun süre kurtarılamamış; Safer/Nisan 1156'ya kadar devam eden esâreti boyunca giderek dozu artan kötü muamaleye

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 187.

¹¹⁰ Sultan Sencer'in ölüm tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: el-Cüzcânî 24 Muharrem 552 (8 Mart 1157); İbnü'l-Esîr Rebîülevvel 552 (Nisan-Mayıs 1157); el-Bundârî, el-Hüseynî ve Ahmed b. Mahmud 14 Rebîülevvel 552 (26 Nisan 1157); Hasan Yezdî 25 Rebîülevvel 552 (7 Mayıs 1157); Mîrhând ve Hamdullâh Kazvîni 26 Rebîülevvel 552 (8 Mayıs 1157); İbnü'l-Verdî Rebîülâhir 552 (Mayıs-Haziran 1157). Bkz. el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 97; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 187; el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 232; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 87; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, s. 81; Hasan Yezdî, *Hasan Yezdî'nin Câmi'ü't-Tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, s. 243; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, s. 196-197; Hamdullâh Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 78; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 99; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul 2012, s. 93. M. Altay Köymen Sultan Sencer'in ölüm tarihini 14 Rebîülevvel 552; Osman Turan 5 Rebîülevvel (18 Nisan 1157) olarak kabul eder. Bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 455; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2005, s. 246.

¹¹¹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 187; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçuk)*, s. 127.

¹¹² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 263.

¹¹³ Zahîrü'd-Dîn Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 113; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçuk)*, s. 116; el-Yezdî, *Selçukluların Hikayesi*, s. 104.

¹¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye Ve'n-Nihâye*, XII, s. 427; Kaymaz: 2007, s. 209.

¹¹⁵ el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, s. 283; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 99; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, XI, s. 187.

maruz kalmıştır. Başlangıçta Oğuzlar Sultan Sencer'e karşı gereken saygı ve hürmeti göstermişler ve ona sultana yaraşır tâzimde bulunmuşlardır. Ancak Horasan şehirlerini yağmalamaya, insanlarını öldürmeye, esir etmeye başlamaları üzerine, Sultan'ın şiddetle karşı koyması ve hakaretlerde bulunmasından sonra, ona karşı tutumlarını değiştirmişlerdir. Sultan gündüzleri tahtına oturtulmuş; geceleri ise kaçmasın diye çadırı içinde demir bir kafese kapatılmıştır. Başına muhafızlar koyan, müsaade olmadan kendi başına bir şey yapmasına izin vermeyen Oğuzlar onu da yanlarında götürerek Horasan şehirlerini yağmalamış ve tahrip etmiş; birçok insanı ya esir etmiş ya da öldürmüşlerdir. Oğuzlar esir ettikleri Sultan'a ise bazen yemek dahi vermeyerek onu aç bırakmışlardır. Maruz kaldığı muamele sebebiyle gece-gündüz dua eden Sultan, gözyaşı dökmüş ve ölümü arzulamıştır.

Üç yıl esâret hayatı yaşayan Sultan, bu süre boyunca eşi Terken Hâtun'un da esir edilmiş olması dolayısıyla, onu tehlikeye atmamak adına kaçmak için bir girişimde bulunmamıştır. Sultan, eşininin 1156 başlarında ölümü ve Oğuzların eski komutanlarının kendisi ile görüşmesine izin vermesinden sonra kurtarılabilmiştir. Belh'e çekilen Oğuzların, Sultan'ın başına koyduğu muhafız grubunu kandıran ve onu av bahanesiyle bulunduğu yerden çıkararak Tirmiz Kalesi'nin karşısına düşen Ceyhun kıyısına götüren Selçuklu emîrleri, onu kıyıdan karşıya geçirerek kurtarmışlardır. Sultan'ın kurtarılmasına yakın, bazı emîrlerin onun yanında toplandığı veya kurtarılmasında payı olduğu görülse de kurtuluş hikâyesindeki ana kişiler kaynaklarda *Emîr Müeyyed Ayaba* ve *Emîr İmâdeddîn Ahmed b. Alâeddîn Ebû Bekr b. Kamâc* olarak zikredilmiştir. Ancak mevcut bilgiler ışında Ayaba'dan ziyade Emîr İmâdeddîn'in, Sultan'ın kurtuluşunu organize ettiği veya onu kurtardığı kabul edilmelidir.

Sultan Sencer'in saltanatının son zamanlarında devlet adamları arasındaki anlaşmazlıkların ve çekememezliklerin Sultan'ın esâretine yol açan savaşın kaybedilmesine sebep olan olaylardan biri haline geldiği anlaşılmaktadır. Hatta esir düştükten sonra hemen kurtarılamamasının arkasında yatan nedenlerden biri de yine budur.

Uzun ve itibarlı saltanatını bir anda kaybetmenin ve onur kırıcı bir esârete mahkûm olmanın getirdiği üzüntü ile ruhen; Oğuzların kötü muamelesi ile de bedenen tükenen Sultan Sencer, esâretten kurtulduğunda bırakmış olduğu yerden devam etmesine imkân olmadığını farketmiştir. Buna rağmen Dârü'l-mülk Merv'e giderek devletini yeniden ayağa kaldırmaya çabalayan Sultan'ın yorgun ve yaşlı bedeni, devletinin ve halkının acılarını dindirmesine ve yeniden başlamasına izin vermemiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, Cilt: I-II, haz. Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul 1977.
- Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, çev. M. Nuri Gençosman, önsöz ve notlar F. Nafiz Uzluk, Ankara 1943.
- Ayan, Ergin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Yıkılış Süreci", *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri* (5-6 Kasım 2007), Sakarya 2008, s. 83-106.
- Barthold, W., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- _____, "Çağaniân", *İA*, C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1963, s. 265-266.
- Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkiretü's-Şuara)*, C. II, çev. Necati Lugal, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul 1977.
- el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.
- el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmsâhlar)*, trc. ve notlar Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*, çeviri ve notlar Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- el-Yezdî, *Selçukluların Hikayesi el-Urâza fi'l-Hikâyeti's Selcûkiyye*, çev. Mehmet Çalışkan, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999.
- Hamdullâh Kazvînî, *Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyan)*, ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Hasan Yezdî, *Hasan Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, haz. Bülent Özkuzugüdenli, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, C. X-XI, çev. Abdülkerim Özyayın, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987.
- İbnü'l-Kalânîsî, *History of Damascus*, ed. H. F. Amedroz, Late E. J. Brill, Leyden 1908.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye Ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. XII, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.
- İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, trc. ve notlar Mustafa Alican, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.
- Kayhan, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.

- Köymen, Mehmet Altay, "Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)", A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 2, Ankara 1947, s. 159-173.
- _____, "Sencer", İA, C. X, İstanbul 1966, s. 486-493.
- _____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. V (İkinci İmparatorluk Devri), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, trc. ve notlar Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Muhammed 'Avfi, *Lübâbü'l-elbâb*, C. I, ed. Edward G. Browne-Mirzâ Muhammed Kazvîni, London-Leyden, 1906.
- Muhammed Şebankâreî, "Selçuklular", çev. Ahmad Hesamipour, *Tarih Okulu*, S. 4, 2009, s. 137-161.
- Müntecebü'd-dîn Bedî, *Sultan Sencer Dönemi Münşeât Mecmuası (Atabetu'l-Ketebe)*, haz. Sonay Ünal, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.
- Özaydın, Abdülkerim, "Sencer", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 507-511.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- Râvendî, *Râhat-üs-Südûr*, C. I, çev. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, trc. ve notlar Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-A'yân*, C. XX, tahkik İbrahim Zeybek, Risâletü'l-Alemiyye, Beyrut 2013.
- Streck, M., "Enderâb", *İA*, C. IV, İstanbul 1964, s. 268.
- _____, "Âmül", *İA*, C. I, İstanbul 1978, s. 427-428.
- Toyserkânî, Kâsım, *Nâmehâ-yı Reşîdüddîn Vatvât*, Tahran 1383.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.
- Zahîru'd-Dîn Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, haz. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Yayınları, İstanbul 2018.

